

INTERPRETACJA Iz 57,1 W KAZANIU *EXPERGISCIMINI HODIE ANIME DEVOTE* JANA Z KWIDZYNA

Słowa kluczowe: Jan z Kwidzyna, *Expergiscimini hodie*, Praga przedhusycka, kazanie średniowieczne, egzegeza późnośredniowieczna, *devotio moderna*

Keywords: John of Kwidzyn, *Expergiscimini hodie*, Prague before the Hussite movement, medieval sermon, late medieval exegesis, *devotio moderna*

Schlüsselwörter: Johannes Marienwerder, *Expergiscimini hodie*, Prag vor der Hussitenbewegung, mittelalterliche Predigt, spätmittelalterliche Exegese, *devotio moderna*

W dorobku literackim Jana z Kwidzyna (1343–1417) znajdują się pisma, co do których istnieją wątpliwości dotyczące ich rzeczywistego autorstwa. Jednym z nich jest kazanie *Expergiscimini hodie anime devote*. Pismo to jest mało znane i obecnie praktycznie niepoddawane badaniom teologicznym. Jedyne znany jak dotąd manuskrypt znajdujący się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Pradze (sygnatura X A 2 k. 57 r a – 62 r a) został wydany drukiem przez Mariana Borzyszkowskiego w roku 1969¹. Możliwy związek tekstu z Janem z Kwidzyna oraz jego bogate przesłanie teologiczne wyznaczają kierunki refleksji zawartej w poniższym opracowaniu. Omówiono w nim następujące zagadnienia²:

W punkcie pierwszym zawarto informacje wstępne dotyczące kazania *Expergiscimini hodie anime devote*. Podjęto temat autorstwa tego tekstu oraz kwestię wygłoszenia go jako kazania synodalnego w Pradze. W punkcie drugim poruszono problem charakteru i wewnętrznej struktury analizowanej mowy. W ostatnim trzecim punkcie wskazano na znaczenie tekstu Iz 57,1 jako motywu przewodniego kazania. Podjęto także kwestię zastosowanej hermeneutyki biblijnej i teologicznej.

* Ks. dr hab. Marek Karczewski – prof. UWM, wykładowca Wydziału Teologii UWM w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9435-3832>, e-mail: marek.karczewski@uwm.edu.pl

¹ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne „Expergiscimini hodie...”* ogłoszone w Pradze po 1384 r., „*Studia Warmińskie*” 6(1969) s. 509–522.

² W niektórych punktach opracowanie to stanowi poszerzoną i poprawioną wersję artykułu opublikowanego w języku angielskim: M. Karczewski, *Biblical Argumentation in a Synodal Sermon Expergiscimini hodie anime devote by Johannes Marienwerder*, „*Biblica et Patristica Thorunensia*” 17/4(2024), s. 425–444.

1. KAZANIE *EXPERGISCIMINI HODIE ANIME DEVOTE* – INFORMACJE WSTĘPNE

Kwestia autorstwa

Istnieją wątpliwości co do autorstwa omawianego kazania. Powód pierwszy wiąże się z adnotacją w jego zakończeniu. Wskazuje się w nim innego autora niż Jan z Kwidzyna – „Explicit Sermo synodalis Magistri [Mathei] Johannis Mernberg etc.” (k. 62 r a). Powód drugi, to istnienie jedynie pojedynczego manuskryptu, co wydaje się dziwne w przypadku autora o uznanym autorytecie teologicznym. Tym niemniej wielu starszych i pojedynczy najnowsi specjaliści wiążą kazanie *Expergiscimini hodie anime devote* z Janem z Kwidzyna³. Wcześniejsze argumenty za jego autorstwem rozwinął największy znawca pism Jana z Kwidzyna Marian Borzyszkowski. Są one dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, w ówczesnej Pradze nie mówi się o profesorze Janie Mernbergu, a samo nazwisko pojawia się bardzo rzadko⁴. Dlatego jest prawdopodobne, że Mernberg może być błędnie zapisanym nazwiskiem Marienwerder. O wiele ważniejszy wydaje się drugi argument przedstawiony przez M. Borzyszkowskiego. Dotyczy on ewidentnej zbieżności fragmentów tekstu oraz treści komentarza do czwartego artykułu *Symbolu Apostolskiego* zawartego w *Expositio Symboli Apostolorum*. Zestawienie to wygląda następująco:

³ Autorstwo kazania Janowi z Kwidzyna przypisują m.in.: C. Höfler, *Concilia pragensia*, Prag 1862, s. X–XI; F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 3(1864–1866), s. 205; Truhlar J., *Catalogus codicum manuscriptorum latinorum, qui in c.r. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, t. I–II, Pragae 1905–1906; M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne*, s. 509; R. Schönberger, *Johannes Marienwerder*, w: *Alcuin – Infothek der Scholastik-Universität Regensburg* [on-line], http://www.alcuin.de/print_preview.php?id=1252 (dostęp: 1.10.2025).

⁴ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417)*, cz. 1, „Studia Warmińskie” 5(1968), s. 123.

Kazanie Expergiscimini hodie (k. 57 r a) ⁵	<i>Expositio Symboli Apostolorum</i> (k. 27 v c-d) ⁶
<p><u><i>Iustus perit et non est qui recogitat in corde suo ysaie quinquagesimo septimo.</i></u></p> <p><i>Expergiscimini hodie anime deuote, amatrices uere deuote crucifixi et vigilanter attendite et videte opera domini, que posuit super terram . Nempe stupor et mirabilia facta sunt in terra nostra ; Jerem c quarto.</i></p> <p><i>Nam filius [[noster]] dei patris non in similitudine angelorum factus, sed in similitudine hominum habitu inventus est ut homo,exinaniuit se ipsum formam serui accipiens; philiphensium secundo.</i></p> <p><i>Quod tractans beatus bernhardus in sermone hodierno dicit: filius dei non solum formam serui accepit, ut, subesset; sed mali serui, ut vapularet et serui peccati,ut penam solueret cum culpam non haberet.</i></p> <p>Hodie enim deus [[noster]] maiestatis inventus est, a discipulo suo traditus, dure flagellatus, sputis illinitus, spinis coronatus, obprobrijs saturatus, morte turpissima condempnatus et cum sceleratis deputatus et multa alia innum erabilia pro nobis, o filie Jerusalem, passus.</p> <p><i>Egredimini ergo filie syon, et videte regem Salomonem in dyademate, quo coronauit eum mater sua; Canticorum tercio.</i></p> <p><i>Coronauit namque eum mater sua corona carnea in die conceptionis sue et desponsacionis illius, qua desponsauit sibi humanitatem in qua passus est.</i></p> <p><i>Coronauit eum pater corona aurea in die resurrectionis propheta dicente, qui ait Gloria et honore coronasti eum domine.</i></p> <p><i>Sed nouerca sua [[synagoga]] id est synagoga coronat eum corona spinea hodie passionis; Mathei vicesimoseptimo: Plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius.</i></p>	<p><i>Expergiscimini anime deuote christi crucifixi amatrices et vigilanter attendite precium redemptionis vestre.</i></p> <p><i>Nam filius dei patris non in similitudinem angelorum factus sed in similitudinem hominum habitu inuentus est ut homo exinaniuit se ipsum formam serui. accipiens Ad Philippenses secundo</i></p> <p><i>Quod tractans bernardus in sermone de domini passione agit filius dei. non solum formam serui accepit ut sub esset sed. eciam mali serui. ut vapularet et serui peccati ut penam solueret cum culpam non haberet.</i></p> <p>Igitur filie ierusalem eleuate oculos consideracionis vestre ad precium ac modum redemptionis vestre ne dicatur <u><i>iustus perit et non est qui recogitat in corde suo ysaie quinquagesimo septimo.</i></u></p> <p><i>Egredimini ergo filie syon et videte regem. salomonem in dyademate. quo coronauit eum mater sua. Canticorum tercio</i></p> <p><i>Coronauit eum namque mater sua maria corona carnea in. die conceptionis sue et desponsacionis qua desponsauit sibi humanitatem in qua passus est</i></p> <p><i>Coronauit eum pater in die resurrectionis sue corona aurea.propheta dicente qui ait gloria et honore coronasti eum.</i></p> <p><i>Sed nouerca sua.id est synagoga coronauit eum corona spinea in die passionis vnde Mathei vicesimo septimo plectentes coronam de spinis posuerunt super capud eius et fecerunt in eum quecumque uoluerunt.</i></p>

⁵ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna*, s. 123-124.

⁶ Jan z Kwidzyna. *Wykład Symbolu Apostolskiego Expositio Symboli Apostolorum*, oprac. J. Wojtkowski, M. Borzyszkowski i in., Olsztyn 2023, s. 115-116.

Nie ma wątpliwości, że istnieje zbieżność treści wspomnianych pism. Warto zauważyć, że artykuł czwarty *Umęczon pod Ponckim Pilatem* zawiera m.in. wyjaśnienie znaczenia męki i śmierci Syna Bożego. Jest to również ważne przesłanie kazania *Expergiscimini hodie anime devote*. Ponadto wskazuje się na podobieństwa w formie układu kazania oraz mów o zmarłych autorstwa Jana z Kwidzyna, w sposobie cytowania Biblii oraz autorytetów kościelnych⁷. Wydaje się zatem, że istnieją istotne przesłanki, by przypisać autorstwo omawianego kazania Janowi z Kwidzyna.

***Expergiscimini hodie anime devote* jako kazanie synodalne**

W II połowie XIV wieku królewska i cesarska Praga stała się dynamicznie rozwijającym się centrum kultury i myśli późnośredniowiecznej. Środowisko naukowe związane z uniwersytetem powołanym do istnienia przez Karola IV było miejscem wymiany myśli teologów wykształconych w renomowanych ośrodkach uniwersyteckich ówczesnej Europy⁸. W środowisku tym toczono debaty i spory na tematy związane ze stanem ówczesnego Kościoła, kryzysem władzy Rzymu, kwestiami dotyczącymi dyscypliny i doktryny. Wpisywały się w prowadzoną intensywnie działalność kaznodziejską i odnowicielską podejmowaną przez wybitnych kaznodziejów praskich, takich jak Konrad Waldhauser (†1369), Jan Milicz z Kromieryża (†1374), Wojciech Rankovy (†1388), Maciej z Janowa (†1393), Henryk Totting z Oyty (†1396) czy Mateusz z Krakowa (†1410)⁹. Do ważnych ośrodków reformatorskich należały klasztory¹⁰: franciszkański i Mariengarten kartuzów w Pradze, kanoników regularnych św. Augustyna w Roudnicach, cystersów w Zbrasławiu.

Nie zawsze postulaty i poglądy reformatorów były aprobowane przez oficjalne władze kościelne czy cywilne. Zdarzało się, że oskarżano ich o brak posłuszeństwa, błędy, a nawet herezję. Kwestie dyscyplinarne i porządkowe dotyczące życia kościelnego podejmowano na wielokrotnie zwoływanych w Pradze synodach prowincjalnych i lokalnych¹¹. Od 1344 roku wraz z podniesieniem Pragi do rangi arcybiskupstwa synody zwoływali Arnoszt z Pardubic (1344–1364), Jan Očko z Vlašimi (1364–1379) i Jan z Jenštejna (1379–1396)¹². Synody jako wydarzenia publiczne otwierały możliwość debaty i skorygowania dążeń reformatorskich w przypadku ich nieprawowierności. Np. na synodzie z 29 kwietnia 1381 roku podjęto kwestię herezji begardów

⁷ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 123

⁸ P. Monnet, *Karl IV. Der europäische Kaiser*, Darmstadt 2021, s. 11–21.

⁹ Dwaj ostatni pozostawali w bliskich kontaktach z Janem z Kwidzyna, zob.: J. Krzyżaniakowa, *Henryk Totting z Oyty i jego prascy uczniowie*, „Roczniki Historyczne” 61(1995), s. 102–108.

¹⁰ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 115.

¹¹ Zob. Z. Hledíková, *Synody pražských biskupů*, w: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 13–23.

¹² Zob. J.V. Polc, *Pražské koncily a synody doby arcibiskupů Jana Očka z Vlašimě a Jana z Jenštejna 1365–1395*, w: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 33–51; R. Zelený, *Pražské koncily a synody doby arcibiskupa Arnošta z Pardubic 1343–1363*, w: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 25–29.

i waldensów¹³. Natomiast w roku 1388 i 1389 przed zgromadzeniem synodu wystąpił Maciej z Janowa, który odwołał poglądy dotyczące codziennej Komunii Świętej¹⁴. W czasie obrad synodalnych podejmowano także bieżące kwestie dotyczące dyscypliny, sakramentów i zarządzania itp. W czasie pobytu Jana z Kwidzyna w Pradze sesje synodalne odbywały się raz lub dwa razy w roku w stałych terminach¹⁵. W terminie wczesnoletnim zbierano się dzień po uroczystości św. Wita, patrona katedry praskiej, czyli 15 lub 16 czerwca. Po raz drugi zbierano się w terminie jesiennym w dzień św. Łukasza około 18–19 października. Jak wskazuje chronologia synodów praskich, w przypadku jednej sesji w roku preferowano termin jesienny¹⁶.

Marian Borzyszkowski uważa, że kazanie *Expergiscimini hodie anime devote* Jan z Kwidzyna wygłosił po roku 1384 jako kazanie synodalne, w tymże roku bowiem uzyskał on tytuł profesora teologii¹⁷. Jan musiałby wygłosić swoje kazanie przed powrotem do Pomezanii z końcem 1387 roku. Sugeruje się, że było to jedno z dwóch dorocznych kazań synodalnych¹⁸, zwyczajowo głoszonych przez profesorów uniwersytetu lub wybitne osobistości kościelne¹⁹. Ich celem była formacja duchowa i intelektualna lokalnego duchowieństwa. W tym czasie kazania synodalne głosił m.in. współczesny Janowi z Kwidzyna Mateusz z Krakowa²⁰. Szczególnym echem odbiły się jego kazania *Quid est dilectus meus in domo mea* (1384) oraz *Digne ambuletis* (1386), w których wytykał on duchowieństwu upadek moralny i wskazywał drogi naprawy tego stanu²¹. Mateusz z Krakowa zasłynął także jako autor traktatów teologicznych i reformator Kościoła²².

Pogląd, że kazanie *Expergiscimini hodie anime devote* Jana z Kwidzyna zostało wygłoszone jako kazanie synodalne, wiąże się ze wskazówką umieszczoną na końcu manuskryptu. Jednak w świetle najnowszych ustaleń historycznych pojawiają się

¹³ Zob. M. Karczewski, *Polemika przeciw waldensom w „Expositio Symboli Apostolorum” Jana z Kwidzyna*, „Studia Warmińskie” 61(2024), s. 221–242.

¹⁴ Zob. *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, s. 215.243–247; A. Patschovsky, *Bludiště pravé víry. Sektáři, kacíři a reformátoři ve středověkých Čechách*, Praha 2018, s. 51; S.E. Lahey, *Matěj of Janov: Corpus Mysticum, Communionem, and the Lost Treatise of His Regulae*, „Religions” 9/16(2018), s. 1–21.

¹⁵ J.V. Polc, *Pražské koncily a synody*, s. 33.

¹⁶ Tamże, s. 43–57.

¹⁷ P. Hörner, *Dorothea von Montau. Überlieferung – Interpretation Dorothea und osteuropäische Mystik*, Information und Interpretation 7, Frankfurt a. Main 1993, s. 24.

¹⁸ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 125.

¹⁹ J. Krzyżaniakowa, *Mateusz z Krakowa. Działalność z Pradze w latach 1355–1394*, „Roczniki Historyczne” 29(1963), s. 35.

²⁰ Tamże, s. 37–41.

²¹ Zob.: W. Seńko, *Wstęp*, w: Mateusz z Krakowa, *O praktykach Kurii Rzymskiej*, oprac. W. Seńko, Biblioteka Filozofów 45, Warszawa 2010, s. 8–10; P. Solecki, *Poglądy Mateusza z Krakowa na godność stanu kapłańskiego i jego bólączki na przełomie XIV i XVI wieku*, „Studienkie Zeszyty Historyczne” 13 (2007), s. 41–53.

²² Zob.: Mateusz z Krakowa, *O praktykach Kurii Rzymskiej oraz dwa kazania synodalne O nauce obyczajów kleru*, oprac. W. Seńko, Warszawa 1970; Mateusz z Krakowa, *Opuscula Theologica*, oprac. W. Seńko, A.L. Szafranski, w: *Materiały do historii teologii średniowiecznej w Polsce*, Warszawa 1974, vol. II, fasc. 2, s. 47–56; P. Popowski, *Badania Witolda Rubczyńskiego nad Mateuszem z Krakowa*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filozofia” 7(2010), s. 67–92.

pewne wątpliwości. Treść kazania, przywoływane teksty Bernarda z Clairvaux²³ i charakter pasyjny wskazują jasno, że zostało ono wygłoszone w Wielką Środę, ewentualnie w Niedzielę Palmową. Nie może więc to być typowe kazanie synodalne, które głoszone zwyczajowo podczas zgromadzenia synodalnego w czerwcu lub październiku. W latach 1384–1387 synody odbywały się²⁴: w roku 1384 – 16 czerwca i 18 października; 1385 – 16 czerwca i 18 października; 1386 – 16 czerwca i 18 października; 1387 – 16 czerwca i 18 października. Kwestię tę zdaje się potwierdzać treść kazania, zawierająca minimalne aluzje do konkretnych nadużyć typowych dla duchowieństwa²⁵. Nie ma wątpliwości, że Jan z Kwidzyna był świadkiem toczącej się w środowisku praskim dyskusji na temat naprawy Kościoła. Znał różne propozycje radykalnych działań i grożące jedności Kościoła niebezpieczeństwa. Jednak potwierdzenie bezpośredniego związku kazania *Expergiscimini hodie anime devote* z kontekstem synodów praskich wymaga dalszych badań i dyskusji.

2. CHARAKTER I STRUKTURA KAZANIA

Treść kazania średniowiecznego, jego styl, dobór argumentów zależały od kilku czynników. Po pierwsze, uwzględniano grono odbiorców i okoliczności, w których kazanie było wygłaszane. Forma zależała również od zdolności i wykształcenia kaznodzi²⁶. Głoszenie kazania wiązało się z przekazem wiedzy i formowaniem odbiorców²⁷. Istotną rolę odgrywały zatem konteksty historyczno-społeczny, eklesjalny, liturgiczny itp.²⁸ Stąd można mówić o różnych typach kazań w średniowieczu. W przypadku *Expergiscimini hodie anime devote* mamy do czynienia z kazaniem w języku łacińskim, skierowanym przede wszystkim do duchownych²⁹. Słuchacze byli wykształceni, znali teksty biblijne, wypowiedzi Ojców Kościoła i autorytetów kościelnych oraz zasady retoryki. Pod względem formalnym kazanie Jana z Kwidzyna

²³ Szczególnie Bernard z Clairvaux, *In feria IV Hebdomadae Sanctae sermo*, PL 183, 263–270.

²⁴ J.V. Polc, *Pražské koncily a synody*, s. 47–48.

²⁵ Nie znaczy to, że Janowi z Kwidzyna był obojętny na poziom ówczesnego duchowieństwa. W późniejszych pismach wielokrotnie wyrażał swój niepokój i smutek z powodu stylu życia duchownych lub niewiary w sakramenty; por.: M. Karczewski, *Sacrament of Eucharist according to „Expositio Symboli Apostolorum” by Johannes Marienwerder*, „Forum Teologiczne” 24(2023), s. 32–38.

²⁶ Zob. L. Doležalová, *Late Medieval Religious Literature*, w: Henry Totting of Oyta, *Three Sermons of Late Medieval Intellectual. De passione Domini, De assumptione beate Virginis Marie, De nativitate Iohannis Baptiste*, red. J. Odstřichlik, R. Burgazzi, F. Battista, Frankfurt am Main 2016, s. 11.

²⁷ Zob. P.T. Dobrowolski, *Fides ex auditu: uwagi o funkcji kazania w późnym średniowieczu*, „Przegląd historyczny” 81/1–2(1990), s. 27–58.

²⁸ M. Wehrli-Johns, *Bildexegeze und Sprachreflexion im Dienste der Kirchenreform. Predigten zum Fest Mariä Heimsuchung aus den Umfeld des Prager Reformkreises und der dominikanischen Frühobservanz*, w: *Die Predigt im Mittelalter zwischen Mündlichkeit, Bildlichkeit und Schriftlichkeit*, red. R. Schulz, Zürich 2010, s. 109–118.

²⁹ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne*, s. 509.

można zaliczyć do rodzaju *sermo modernus*³⁰. Wskazuje na to temat przewodni wyrażony za pomocą cytatu z Iz 57,1: „Justus perit et non est, qui recogitet in corde suo”. Cytat ten jest wielokrotnie powtarzany i rozważany z różnych perspektyw. W kazaniu istotną rolę odgrywają teksty biblijne oraz wypowiedzi autorytetów kościelnych.

Układ struktury kazania *Expergiscimini hodie anime devote* zaproponował M. Borzyszkowski³¹. Dodawszy rozmieszczenie motywów teologicznych, cytatów biblijnych³² oraz innych tekstów, otrzymujemy następującą tabelę³³:

Motyw przewodni:
Justus perit et non est, qui recogitet in corde suo (Iz 57,1)

Schemat		Motyw teologiczny	Cytaty i aluzje biblijne – Stary Testament	Cytaty i aluzje biblijne – Nowy Testament	Pozostałe teksty	Lokalizacja
EXORDIUM						k. 57 r a (s. 509)
<i>Thematis expositio</i>	Expergiscimini hodie anime devote...	Ukrzyżowanie Wcielnego Syna Bożego	Jr 5,30; Pnp 3,11; Ps 8,6; Hi 16,17; Mdr 2,14; Iz 53,2.4 ³⁴ ; Jr 32,33 ³⁵ ; Iz 57,1	Flp 2,7; Mt 27,29; Łk 22,38.	Bernard z Clairvaux, In feria IV Hebdomadae sanctae sermo, n. 9; Tamże, n. 10; Tamże, n. 3; Por. Bernard z Clairvaux, Sermo VI in Vigilia Nativitatis Domini n. 11	k. 57 r a (s. 509-510)
<i>Thematis introductio</i>	Et quis est...		Iz 57,1			k. 57 r b (s. 510)

³⁰ Zob. L. Grzybowska, *Inventio i argumentatio w średniowiecznym tzw. kazaniu uczonym – na przykładzie kazania „De sancto Michaele” Jakuba z Paradyża*, w: *Studia Rhetorica*, red. M. Chopiany, W. Ryczek, Kraków 2011, s. 55–66; D. Wójcik-Zega, W. Zega, *Bartłomiej z Jasta i „czeska devotio moderna” w Krakowie. Kazanie „Hoc epulum comedas” na Wielki Czwartek*, „Przegląd Tomistyczny” 24(2018), s. 143–144.

³¹ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne*, s. 509.

³² Psalmi wg numeracji stosowanej w Wulgacie. Odniesienia do tekstów biblijnych i innych w tabeli wg kolejności pojawiania się w tekście kazania.

³³ M. Karczewski, *Biblical Argumentation in a Synodal Sermon*, s. 430–434.

³⁴ W tekście kazania błędnie podano lokalizację Iz 43.

³⁵ W tekście kazania błędnie podano lokalizację Jr 2.

<i>Thematis divisio</i>	Dico primo , quod nullus, vel rarus sit, qui velit Christi passionem ac eius mortem cordialiter recogitare...	Rozważanie męki Sprawiedliwego	Ps 87,12; Syr 29,20; Ps 101,4; Ps 21,16; Rdz 4,10; Ps 122,2; Ps 59,4; Ps 21,18; Hi 6,13.15; Ps 87,19; Ps 68,9' Iz 57,12; Prz 1,24-26; Mdr 2,9; Ps 76,4; Hi 21,13; Ps 48,15; Ps 87,9; Jr 2,12; Jr 2,31; Jr 2,19; Iz 57,1	Hbr 13,16; 1 Pt 1,18; Hbr 12,22.24; Mt 28,10; J 20,27; Hbr 13,12; Mk 14,50.	Augustyn, <i>Tractatus in evangelium S. Johannis</i> , tr. 12, cap. 3, n. 11; Por. Augustyn, <i>De peccatorum meritis et remissione et de baptism parvulorum</i> , I, cap. 32, n. 61;	k. 57 r b (s. 510-513)
	Secundo dixi, quod rarus aut quasi nullus sit, qui uelit iustum hominem in sua iusticia fideliter conseruare	Podtrzymanie Sprawiedliwego	Iz 57,1 ; Hi 12,4; Hi 10,15; Mdr 2,1. 10-12; Ps 72,8; Iz 24,2; Iz 57,1	Łk 10,16	Prosper z Akwitanii, <i>Sententiae ex Augustino delibatae</i> XXII; Bernard z Clairvaux, <i>Sermones de Sanctis: In conversione s. Pauli. Sermo I</i> , 2-3	k. 57 r b (s. 513-514)
	Dixi tercio , quod rarus aut nullus sit, qui velit iusticiam finaliter defensare	Obrona sprawiedliwości	Ez 13,5; Ps 36,25; Jr 22,15-17; Jr 6,13; Oz 4,1-3	Flp 2,21		k. 58 v d (s. 514-515)
<i>Conclusio</i>	Ex premissis ad thema propositum		Iz 57,1			k. 59 r a (s. 515)
DIVISIO (<i>thematis repetitio</i>)	In quibus verbis tria possumus considerare... nam ibi erat crudelitas, perversitas et acerbitas		Iz 57,1 ; Syr 33,15; Koh 7,16			k. 59 r a (s. 515)

ARGU- MEN- TATIO						k. 59 r b
	Dico primo quod hic innuitur... crudelitas occisoris	Okrucieństwo śmierci Sprawiedliwego	Iz 57,1; Mdr 2,20; Pwt 22,21; Kpł 21,9; Kpł 24,14; Lb 14,3; Pwt 20,13; Pwt 21,22; Kpł 24,21; Kpł 21,9; Pwt 20,23; Pwt 21,23	Ga 3,13; 2 Kor 5,21; Mt 27,38	Aleksander z Hales, <i>Summa Teol.</i> , p. III, q. 34 i 47; Bonawentura, <i>De perfectione vitae ad sorores</i> , cap. 6 3; Tomasz z Akwinu, <i>Suma Teol.</i> , p. III, q. 46, a. 4, c; Teofilakt z Ochrydy, <i>In Joannis Evangelium Enarrationes super</i> 3,14; Augustyn, <i>Sermo 32 al. 101 de Tempre</i> , n. 4; Hieronim, <i>Commentariorum in Evangelium Mathaei</i> , lib. 4, cap. 27, vers 27; Leon Wielki, <i>Sermo 52</i> , cap. 4; Augustyn: <i>Tractatus super Johannes</i> 31, n. 11; Beda Czcigodny, <i>In Mathaei Evangelium expositio</i> , 1.4 cap. 27; Jan Chryzostom, <i>Homilia 85 (84)</i> n. 1; Augustyn, <i>Quaestionum evengeliorum libri duo</i> , q. 47; Hieronim: <i>Commentariorum in evangelium Matthei</i> , 1.4, cap. 24, vers 29.	k. 59 r b (s. 515-517)

	Dixi secundo in verbis premissis etc. innuitur peccatoris peruersitas	Przewrotność grzesznika	Iz 57,1; Mi 6,3; Lm 2,15.16; Ps 87,4; Lm 3,15; Iz 22,22; Pnp 8,6; Ps 68,21; Ps 2,8; Iz 53,12	Mt 23,34; Mt 27,40.42; Łk 22,65; J 19,5; Mk 15,29-32; Mt 22,32.38; J 15,22.24; Dz 3,17; Łk 23,34; J 19,11; J 19,15; 1 Kor 13,4; Rz 12,22; Łk 23,43	Bernard z Clairvaux, <i>Super evangelio "Ecce nos reliquimus omnia" - declamatione;</i> Augustyn, <i>Enarrationes in Ps. 87,3, V,4;</i> Augustyn, <i>Soliloquiorum animae ad Deum. Liber unus,</i> cap. 18; Jan Chryzostom: <i>Opus imperf. in Matth., hom. 45;</i> Tomasz z Akwinu: <i>Summa Theol.</i> p. 2, q. 47, a. 6; por. Hraban Maur, <i>In Matth.,</i> l. 6, super 21,30; Będą Czcigodny, <i>Expositio super Lucam,</i> l. 6; Bernard z Clairvaux, In feria IV Hebdomadae sanctae sermo, n. 7; Tamże, n. 9;	k. 60 r a (s. 517-520)
	Dixi tercio etc. Innuitur acerbitas redemptoris	Gorycz Odkupiciela	Ps 68,8.22; Ps 87,8; Ps 21,17; Lm 1,12	Mk 15,34 Mt 27,46; Mt 16,24; Hbr 5,7	Augustyn, <i>Enarratio in ps. 68,12;</i> Bonaventura, <i>In III Lib. Sent.</i> d. 16, a. 2, q. 3; Bernard z Clairvaux, In feria IV Hebdomadae sanctae sermo, n. 10; Anzelm, <i>Cur Deus homo,</i> l. 1,19.	k. 61 r b (s. 520-522)
CLAUSIO	Hanc misericordiam, nobis Christianis	Miłosierdzie Boże				k. 61 r b (s. 522)

Pomimo rozbudowanego schematu kazania brak w nim protematu oraz modlitwy³⁶. Niezależnie od tego, ile szczegółowych elementów retorycznych wyodrębnią się w *Expergiscimini hodie anime devote*, wyraźnie dostrzegalne są trzy główne etapy narracji³⁷: wprowadzenie w temat, jego szczegółowe omówienie oraz rozwinięcie. Po obszernym wprowadzeniu wskazano trzy zagadnienia wynikające z tematu³⁸: a) nie ma nikogo lub mało kto chciałby rozważać mękę Chrystusa; b) jest niewielu lub prawie nikogo nie ma, kto chciałby zachować sprawiedliwego w sprawiedliwości oraz c) mało lub prawie nikogo nie ma, kto chciałby bronić sprawiedliwości. W ostatniej części poszerza się perspektywę i wyprowadza trzy wnioski wynikające z rozważania męki Chrystusa. Są to: a) okrucieństwo zabójcy, b) przewrotność grzesznika i c) utrudzenie Zbawiciela. Zakończenie kazania jest bardzo krótkie, pozbawione podsumowania.

W pierwszym głównym bloku kazania, związanym z jego tematem, Jan z Kwidzyna odnosi się głównie do tekstów biblijnych, w większości ze Starego Testamentu. W drugiej głównej części kazania, dotyczącej wniosków, bardzo często odnosi się również do autorytetów kościelnych (*auctoritates*). Istotne źródło inspiracji i tło tekstu Jana z Kwidzyna stanowi kazanie św. Bernarda z Clairvaux na Wielką Środę³⁹.

3. MOTYW PRZEWODNI Z IZ 57,1 W *EXPERGISCIMINI HODIE ANIME DEVOTE*

Iz 57,1 jako rzeczywisty temat kazania

Temat kazania zaczerpnięty z Iz 57,1 ma charakter skargi i upomnienia: „Sprawiedliwy ginie, a nikt się tym nie przejmuje”. Motyw ten jest traktowany jako prawda ponadczasowa, aktualna także w czasach Jana z Kwidzyna. Motyw przewodni kazania jest rozwijany w dwóch perspektywach⁴⁰. Plan pierwszy stanowi męka Sprawiedliwego, czyli Jezusa Chrystusa⁴¹. Wydarzenie to jest lekceważone przez wierzących,

³⁶ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 125.

³⁷ Por. P. Burgazzi, *Meditating on Passion: The Sermon Erit vita tua quasi pendens ante te (Deut 28,66)*, w: Henry Totting of Oyta, *Three Sermons of Late Medieval Intellectual. De passione Domini, De assumptione beat Virginis Marie, De nativitate Iohannis Baptiste*, red. J. Odstrčilik, R. Burgazzi, F. Battista, Frankfurt am Main 2016, s. 28–32.

³⁸ Por. D. Wójcik-Zega, W. Zega, *Bartłomiej z Jasła*, s. 143.

³⁹ Zob. P. Dinzlbacher, *Bernhard von Clairvaux. Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*, Darmstadt 2012, s. 177.

⁴⁰ W kontekście oryginalnym zasmuająca konstatacja przechodzi w obietnicę nagrody dla sprawiedliwego i wyrok dla grzesznej Jerozolimy; zob.: Iz 57,1-21. Poprzedza ją utrzymana w formie debaty sądowej polemika przeciw niegodnym pasterzom; zob.: Iz 56,9-12.

⁴¹ Zob.: sekwencja w *Thematis expositio* (k. 57 r a): Jr 5,30: dokonały się wielkie cuda; Łk 23,28: córki jerozolimskie; Pnp 3,11: zobaczcie króla Salomona w diademie danym przez matkę; Ps 8,6: Ojciec ukoronował Go dziecią i chwałą; Mt 27,29: macocha (synagoga) ukoronowała Go koroną cierniową; Hi 16,17; Jego twarz jest spuchnięta od płaczu, uderzeń; Mdr 2,14: Jego widok jest przykry; Iz 53,4: uznaliśmy Go za trędowatego; Iz 53,2: mąż boleści pogardliwie potraktowany, ale prorok pragnął Go zobaczyć; Jr 32,33: obrócili się do Niego tyłem, a nie twarzą; Iz 57,1: Sprawiedliwy ginie i nikt się tym nie przejmuje. Zob. M.: Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne*, s. 509–510.

podczas gdy powinno być nieustannie rozważane⁴². Mękę i śmierć z miłości do grzeszników dobrowolnie podjął bowiem wcielony Syn Boży. Gorycz wydarzeń pasyjnych zapowiadana była przez proroków. Medytuje się twarz Chrystusa oszpeconą przez biczowanie, ukoronowanie cierniem i oplucie. Sprawiedliwy umęczony Chrystus stał się pośmiewiskiem. Według Jana z Kwidzyna współczesna mu sytuacja jest podobna do kontekstu Wielkiego Tygodnia. Niewielu lub nikt nie przejmuje się męką i śmiercią Chrystusa, sprawiedliwością Sprawiedliwego. Prawie nikt nie chce bronić sprawiedliwości. Jan z Kwidzyna podkreśla, że wielu mu współczesnych uważa rozważanie męki Chrystusa za bezcelowe⁴³. Tymczasem Chrystus oddał życie jako nieskazitelny Baranek na drzewie krzyża także za nich. Krew Chrystusa przemawia mocniej niż krew Abła. Nie należy zatem iść śladem niewiernego Tomasza, ale trzeba nieustannie trzeba wpatrywać się w śmierć Chrystusa. Należy płakać nad Jego męką i razem z Nim umierać. Ucieczka od Jezusa Ukrzyżowanego naraża chrześcijan na trwanie w grzechu i wieczne potępienie⁴⁴. Odwracanie się od rozważania męki Chrystusa oznacza brak wrażliwości na poniżenie Sprawiedliwego.

Plan drugi rozważania stanowi analogia między Chrystusem a człowiekiem niesłusznie oskarżanym i prześladowanym. Pierwszą grupę traktowanych niesprawiedliwie stanowią prawdziwi wyznawcy Jezusa Ukrzyżowanego, którzy są pogardzani ze względu na swoją wierność⁴⁵. Trzeba pamiętać, że odrzucenie sprawiedliwego jest w konsekwencji odrzuceniem samego Jezusa. Ponadto niewielu albo prawie nikt nie staje w obronie sprawiedliwości. Odwołując się do proroków, Jan z Kwidzyna jako naruszenie sprawiedliwości widzi wszelkie zachowania niemoralne⁴⁶. Lekceważenie Sprawiedliwego przejawia się także w ucisku sprawiedliwych, biednych, wdów

⁴² Np. sekwencja w pierwszej części *Thematis divisio* (k. 57 r b): Iz 57,1: sprawiedliwy ginie, ale nikt się tym nie przejmuje; Ps 87,12: czy cuda będą znane; Hbr 13,16: nie zapominajcie; 1 P 1,18: zostaliście odkupieni krwią Baranka; Ps 122,2: oczy zwrócone na Pana; Hbr 12,22.24: dostąpiłeś do pośrednika Jezusa i pokropienia krwią; Rdz 4,10: krew brata woła; Mt 28,10: powiedzcie braciom; J 20,27: dotknij ran; Ps 59,4: odebrali mi życie; Ps 21,18 : syca się mym widokiem; 1 Kor 2,2: znam tylko Ukrzyżowanego; Mk 14,50: jednak w momencie męki wszyscy uciekają; Hi 6,13.15: wszyscy Mnie opuścili (Chrystus płacze); Ps 87,19: stałem się obcy dla moich braci; Iz 57,11: ogłoszę Twoją sprawiedliwość; Prz 1,24-26: pogardzisz moimi radami; Mdr 2,9: pozostawmy ślady uciechy; Ps 76,4: rozważanie męki wymaga walki; Hi 21,13: cieleśni zstępują do piekieł; Ps 48,15: schodzą do piekieł, śmierć ich pasie; Ps 87,9: jestem dla nich obrzydliwością (mówi Bóg); Jr 2,12: niech niebo ogarnie osłupienie; Jr 2,31: lud Mnie opuścił; Jr 2,19: twoja niegodziwość cię karze; Iz 57,1: sprawiedliwy ginie, i nikt się tym nie przejmuje. Zob.: M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne*, s. 510–513.

⁴³ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne*, s. 511.

⁴⁴ Tamże, s. 512.

⁴⁵ Np. w drugiej części *Thematis divisio* (k. 57 r b): Ez 13,5: fałszywi prorocy nie działają w imię Boga; Ps 36,15: sprawiedliwy nigdy nie będzie opuszczony; Łk 10,16: Mnie prześladowali i was będą prześladować. Zob.: tamże, s. 514.

⁴⁶ Zob. *Thematis divisio*, część trzecia (k. 58 v d), np. Jr 22,15-17: sprawiedliwy król Jojakim występował w obronie ubogiego; Jr 6,13: Jerozolimę ogarnęła żądza zysku; Oz 4,1-3: grzechy społeczne Samarii świadczą o jej niewierności. Zob. tamże, s. 514–515.

³⁸ W tekście kazania błędnie podano lokalizację Iz 43.

³⁹ W tekście kazania błędnie podano lokalizację Jr 2.

w imię własnych pysznych pragnień⁴⁷. Tymczasem należy wytrwać w sprawiedliwości nawet wtedy, gdy trzeba iść pod prąd. Ponieważ Chrystus cierpiał, ludzie sprawiedliwi nie powinni bać się żadnego rodzaju śmierci. Wywyższenie Chrystusa nad ziemię spowodowało, że została uświęcona nie tylko ziemia, ale wszystko, co jest ponad nią⁴⁸.

Motyw z Iz 57,1 formalnie wiąże całe kazanie, stanowiąc jego temat i stały punkt odniesienia. Jan z Kwidzyna w sposób mistrzowski komponuje tekst Izajasza z licznymi innymi tekstami biblijnymi, czyniąc z niego bazę pogłębionej refleksji teologicznej.

Interpretacja Iz 57,1 i innych tekstów biblijnych w kazaniu

W treści kazania znajduje się ponad osiemdziesiąt odniesień do tekstów Pisma Świętego. Niektóre są przywoływane kilkakrotnie. Jest znamienne, że znakomita większość cytatów i aluzji biblijnych pochodzi ze Starego Testamentu. Niektóre z nich są wkomponowane w wypowiedzi autorytetów kościelnych lub mają charakter nawiązania do jednego lub kilku tekstów biblijnych. Z ich rozmieszczenia w strukturze kazania można wysnuć pewne wnioski. Wynika z niego, że w prezentacji tematu ukrzyżowania wcielonego Syna Bożego (*thematis expositio*) przywołano dziewięć tekstów starotestamentowych i tylko cztery z Nowego Testamentu. W pierwszej części głównej, dedykowanej trzem aspektom tematu głównego (*thematis divisio*), zastosowano trzydzieści pięć cytatów ze Starego Testamentu i tylko dwanaście z Nowego. W drugiej głównej części (*argumentatio*), dedykowanej aspektom męki Sprawiedliwego, Jan z Kwidzyna przywołał co najmniej trzydzieści tekstów starotestamentowych i ponad dwadzieścia z Nowego Testamentu.

Granice doboru tekstów wyznaczają temat przewodni z Iz 57,1 oraz charakter pasyjny kazania. Zdanie „Sprawiedliwy ginie i nikt się tym nie przejmuje” zostało zatem poddane interpretacji przy zastosowaniu innych licznych tekstów ze Starego i Nowego Testamentu. Na uwagę zasługuje duża liczba przywołanych tekstów starotestamentowych. Świadczy to nie tylko o erudycji autora, ale odpowiada także średniowiecznej metodzie interpretacji tekstów biblijnych. W jej myśl Pismo Święte jest wewnątrznie spójne. Jeden werset stanowi element wielokolorowej mozaiki, która zawiera jedno i niezmiennie Słowo Boże. Argumenty biblijne nie są ze sobą sprzeczne, ale wyjaśniają się nawzajem. Widać to doskonale na przykładzie wielopoziomowej interpretacji Iz 57,1. Można dostrzec w niej różne sposoby wyjaśniania tekstu, choć z pewnością przeważa poszukiwanie sensu duchowego, moralnego i anagogicznego. Interpretacja dokonuje się głównie przez zastosowanie analogii i alegorii. Z perspektywy hermeneutycznej w *Expergiscimini hodie anime devote* dostrzec można wszystkie typowe dla średniowiecza metody wyjaśniania sensu tekstów biblijnych. W ujęciu klasycznym mówi się o czterech typach sensu tekstu biblijnego: *littera*, *allegoria*, *moralis sensus* i *anagogia*⁴⁹. Te cztery rodzaje interpretacji tekstu mieszczą się w dwóch odrębnych nurtach. Stąd mówi się niekiedy o dwóch głównych znaczeniach tekstu biblijnego

⁴⁷ Zob. Zob. *Thematis divisio*, część druga (k. 57 r b), np. Hi 12,4: sprawiedliwy jest wyśmiewany; Hi 10,15: nigdy nie zgrzeszę mówi Hiob; Mdr 2,1.10-12: nie myśląc o wieczności, grzesznicy dręczą biedaka; Ps 72,8: grzesznicy grzeszą pychą; Iz 24,2: kara Boga jest nieubłagana; Iz 57,1: sprawiedliwy ginie i nikt się tym nie przejmuje. Zob. tamże, s. 513–514.

⁴⁸ Tamże, s. 516.

⁴⁹ R. Burgazzi, *Meditating on Passion*, s. 30.

w średniowieczu⁵⁰: literalnym (historycznym) oraz duchowym. Sens duchowy może jednak być rozumiany jako alegoryczny (typologiczny), moralny (tropologiczny) oraz anagogiczny (eschatologiczny). Ich precyzyjne rozdzielenie może być niekiedy trudne⁵¹. Istotną rolę w doborze tekstów biblijnych odgrywają interpretacje autorzy kościelnych. Autor nie odwołuje się do autorów pozachrześcijańskich. Ważną rolę odgrywa kazanie pasyjne św. Bernarda z Clairvaux na Wielką Środę, które stanowi prawdopodobnie źródło inspiracji i tło rozważań. Relacja między treścią pisma Bernarda i Jana z Kwidzyna jest jednak luźna. Jan zachowuje daleko idącą oryginalność narracji. Wydaje się natomiast, że Bernard jest bliski duchowo Janowi z Kwidzyna. Jego kazanie na Wielką Środę stanowi pewien wzór medytacji męki Pańskiej. Ponadto Jan odwołuje się głównie do Augustyna⁵² i innych autorów. Odwołanie się do tekstów biblijnych oraz jednocześnie do autorytetu Ojców Kościoła, świętych i Doktorów Kościoła jest typowe dla egzegezy średniowiecznej⁵³.

Perspektywa teologiczna interpretacji Iz 57,1

Z perspektywy teologicznej Iz 57,1 jest interpretowany na dwa sposoby. Jak wspomniano, Sprawiedliwym jest sam Chrystus. Jego męka stanowi główny temat Niedzieli Palmowej i całego Wielkiego Tygodnia. Jan z Kwidzyna przedstawia rozważanie pasyjne, wskazując na okoliczności i skutki męki Jezusa Chrystusa. Drugi sposób to odniesienie do współczesnej Janowi wspólnoty kościelnej. Jest ona pogrążona w kryzysie. Jego największym przejawem jest brak zaangażowania duchowego. Choć wydaje się, że Jan nie odnosi się bezpośrednio do duchownych, jednak jego argumentacja jest skierowana do nich. Celem kazania jest poruszenie do powrotu do pierwotnej gorliwości i pobożnego życia. Jednak pełna współczucia medytacja męki Pańskiej nie wystarczy. Przykład męki Sprawiedliwego powinien uwrażliwić na bliźniego, szczególnie skrzywdzonego i traktowanego niesprawiedliwie.

W kazaniu można dostrzec niektóre cechy typowe dla tzw. odnowionej teologii związanej z rozwijającym się szerokim nurtem *devotio moderna*⁵⁴. Nurt odnowy obejmował filozofię, teologię i formy pobożności. Kazanie *Expergiscimini hodie anime devote* zawiera niektóre z elementów teologicznych i pastoralnych typowych dla prądu odnowy. Są to: akcentowanie konieczności osobistego udziału w męce

⁵⁰ F.P. Knapp, *Grundlagen der europäischen Literatur des Mittelalters. Eine sozial-, kultur-, ideen- und formgeschichtliche Einführung*, Graz 2011, s. 250–251.

⁵¹ Zob. M. Olszewski, *Teoria czterech sensów tekstu biblijnego w I kwestii „Summy Teologii” Tomasza z Akwinu*, „Principia” 13–14(1995), s. 39–54; P. Roszak., J. Vijgen, *Reading Sacred Scripture with Thomas Aquinas. Hermeneutical Tools, Theological Questiones And New Perspectives*, Brepols 2015; A. Michalik, *Charakterystyczne cechy egzegezy Pisma Świętego św. Tomasza z Akwinu*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 37/1–2(2018), s. 167–191; J. Zieliński, *Alegoria a alegoreza – przyczynek do dyskusji o poprawności terminów stosowanych w badaniach nad alegorezą grecką, żydowską i wczesnochrześcijańską*, „Vox Patrum” 86(2023), s. 7–34.

⁵² Zob. M. Piechocka-Kłós, *References to St. Augustine in „Expositio Symboli Apostolorum” by Jan of Kwidzyn*, „Studia Warmińskie” 59(2022), s. 375–389.

⁵³ M. Böhl, W. Reinhard, P. Walter, *Hermeneutik. Die Geschichte der abendländischen Textauslegung von der Antike bis zu Gegenwart*, Wien 2013, s. 167.

⁵⁴ Zob. W. Bielak, *Devotio moderna w polskich traktatach duszpasterskich powstałych do połowy XV wieku*, Lublin 2002.

Chrystusa; odrzucenie pobożności zewnętrznej, niezaangażowanej wewnątrznie; wezwanie do pokornego podążania za Jezusem; wezwanie do medytacji opartej na Słowie Bożym; powrót do pierwotnej ewangelicznej prostoty wiary⁵⁵. Jezus Chrystus, umęczony Sprawiedliwy, pragnie bliskości i wdzięczności każdego człowieka⁵⁶. Nawet grzesznik może podjąć pokutę i skorzystać z miłosierdzia Boga. Treści te są tożsame z ideami głoszonymi w ramach szeroko pojętej *devotio moderna*⁵⁷. Typowe dla omawianego kazania akcentowanie znaczenia Pisma Świętego jest typowe dla kaznodziejstwa związanego z nurtem *devotio moderna*⁵⁸. Autor odwołuje się także do argumentacji opartej poglądach Ojców Kościoła⁵⁹. Inspiracja twórczością kaznodziejską Bernarda z Clairvaux oraz innych ważnych autorytetów kościelnych wskazuje, że Jan z Kwidzyna czerpał ze skarbca Kościoła w sposób niezwykle przymyślny⁶⁰. Sama forma kazania jest bardziej rozbudowana niż w typowych kazaniach związanych z tym nurtem⁶¹. Omawiane kazanie można zatem postrzegać jako jedno ze świadectw rozwijającej się odnowy teologicznej. Może być kojarzone z nurtem umiarkowanym *via media*. Warto też zauważyć, że badania nad literaturą związaną *devotio moderna* trwają⁶².

PODSUMOWANIE

Podobnie jak wielu teologów średniowiecznych, Jan z Kwidzyna nie tylko doskonale znał teksty biblijne, ale również umiejętnie z nich korzystał⁶³. Wielka swoboda

⁵⁵ Zob. G. Kranz, *Thomas von Kempen. Der stille Reformator vom Niederrhein*, Moers 1993, s. 17–25.

⁵⁶ Zob. K. Żukowska, *Intymna ścieżka. Późnośredniowieczna pobożność jako kontekst dla Reformacji*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 60/4(2017), s. 165.

⁵⁷ Zob. W. Lourdaux, *Zur Devotio Moderna*, w: *Studien zur Devotio Moderna*, red. K. Egger, W. Lourdaux, A. van Biezen, Bonn 1988, s. 3–25.

⁵⁸ Zob. A. van Biezen, *Zur Spiritualität von Windesheim*, w: *Studien zur Devotio Moderna*, red. K. Egger, W. Lourdaux, A. van Biezen, Bonn 1988, s. 26–32.

⁵⁹ Zob. M. de van Dijk, *Performing the Fathers in the Devotio Moderna*, w: *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350–1580)*, vol. 2, red. E. Dick, I. Kwiatkowski, Münster 2013, s. 227–244.

⁶⁰ Zob. M. Lew-Dylewski, *Wstęp*, w: Jan van Ruusbroec. *Dzieła*, t. I, oprac. M. Lew-Dylewski, Kraków 2000, s. 13–14; M. de van Dijk, *Performing the Fathers*, s. 234.

⁶¹ Zob. W. Szymona, *Wstęp*, w: Jan Tauler, *Kazania*, t. I, oprac. W. Szymona, Poznań 2016, s. 23.

⁶² Zob. B. McGinn B., *Die Mystik im Abendland*, t. 4: *Fülle: Die Mystik im mittelalterlichen Deutschland (1300–1500)*, Freiburg 2008, s. 30–502; B. Roest, *Die Devotio Moderna als Medium und Element. Abschlussbemerkungen über Arten der Annäherung an ein historisches Phänomen*, w: *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350–1580)*, red. I. Kwiatkowski, J. Engelbrecht, t. II, Münster 2013, s. 245–262; L. Doležalová, *Late Medieval Religious Literature*, s. 9–11.

⁶³ Zob. M. Karczewski, *Biblijna symbolika orla we „Wprowadzeniu” do „Żywota Doroty z Mąków” mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Vivat Pomesania! Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. J. Wiśniewskiemu Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie kapłaństwa i 65-lecie urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 265–281; P. Roszak, *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, „Teologia w Polsce” 12/2(2018), s. 71.

i trafność w doborze i zestawieniu tekstów biblijnych w dyskursie teologicznym jest jedną z cech charakterystycznych jego pism⁶⁴. Przykładem jest zastosowanie Iz 57,1 w kazaniu *Expergiscimini hodie anime devote*. Zdanie „Sprawiedliwy ginie i nikt się tym nie przejmie” w interpretacji Jana okazało się punktem wyjścia do szerokiej refleksji soteriologicznej i eklezjologicznej. Mistrzowska interpretacja tekstu z Iz stanowi kolejny argument potwierdzający jego szczególną relację do Pisma Świętego. Dla Jana z Kwidzyna jest ono wyjątkowym źródłem dostarczającym nie tylko argumentów teologicznych⁶⁵. Jednocześnie słowo Boże zawarte w Piśmie rodzi wiarę, żywi ją i umacnia⁶⁶. Jest źródłem mądrości w sytuacji niezrozumienia prawd wiary, pychy, niedowiarstwa i trwania w grzechu czy w błędzie⁶⁷. Interpretacja Iz 57,1 w kazaniu *Expergiscimini hodie anime devote* jest przykładem erudycji i dojrzałości teologicznej Jana z Kwidzyna.

INTERPRETACJA Iz 57,1 W KAZANIU *EXPERGISCIMINI HODIE ANIME DEVOTE* JANA Z KWIDZYNA

STRESZCZENIE

W artykule poddano analizie mało znane pismo, którego autorstwo przypisywane jest praskiemu profesorowi Janowi z Kwidzyna. Główny akcent położony jest na zastosowaną hermeneutykę biblijną i teologiczną. Cel podstawowy stanowi wskazanie na główne cechy stosowanej w kazaniu interpretacji tekstów biblijnych. Sformułowanie zaczerpnięte z Iz 57,1 – „Sprawiedliwy ginie i nikt się tym nie przejmie” – stanowi temat przewodni kazania. Jan z Kwidzyna w sposób mistrzowski wiąże z nim ponad osiemdziesiąt różnych tekstów i aluzji biblijnych, głównie ze Starego Testamentu. *Expergiscimini hodie anime devote* należy do tzw. odnowionej teologii i szerokiego nurtu *devotio moderna*.

⁶⁴ M. Karczewski, *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga* w „*Expositio Symboli Apostolorum*” *Jana z Kwidzyna*, „*Biblica et Patristica Thorunensia*” 14(2021), s. 287–304; też: M. Dygo, *Mulier fortis. Studia nad „Prologiem” w „Vita Dorotheae Montoviensis” Jana z Kwidzyna*, Warszawa 2023.

⁶⁵ M. Karczewski, *Biblical Sources of Ecclesiology* in „*Expositio Symboli Apostolorum*” by *Johannes Marienwerder*, „*Studia Warmińskie*” 59(2022), s. 245–257.

⁶⁶ M. Karczewski, *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga*, s. 295.

⁶⁷ Tamże, s. 296.

**INTERPRETATION OF ISAIAH 57:1 IN THE SERMON
EXPERGISCIMINI HODIE ANIME DEVOTE
BY JOHANNES MARIENWERDER**

SUMMARY

The article analyses a little-known text attributed to Johannes Marienwerder, a professor in Prague at the time. The main emphasis is placed on the biblical and theological hermeneutics used. The primary objective is to highlight the main features of the interpretation of biblical texts used in the sermon. The phrase taken from Isaiah 57:1 – ‘The righteous perish, and no one takes it to heart’ – is the central theme of the sermon. Johannes Marienwerder masterfully links it with over eighty different biblical texts and allusions, mainly from the Old Testament. The sermon *Expergiscimini hodie anime devote* belongs to the so-called renewed theology and the broad trend of *devotio moderna*.

**INTERPRETATION VON JES 57,1 IN DER PREDIGT
EXPERGISCIMINI HODIE ANIME DEVOTE VON JOHANNES MARIENWERDER**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel analysiert ein wenig bekanntes Schriftstück, dessen Urheberschaft dem damaligen Prager Professor Johannes Marienwerder zugeschrieben wird. Der Schwerpunkt liegt auf der angewandten biblischen und theologischen Hermeneutik. Das Hauptziel besteht darin, die Hauptmerkmale der in der Predigt angewandten Interpretation biblischer Texte aufzuzeigen. Der aus Jes 57,1 entnommene Satz „Der Gerechte stirbt, und niemand kümmert sich darum“ ist das Leitmotiv der Predigt. Johannes Marienwerder verbindet meisterhaft über achtzig verschiedene Texte und biblische Anspielungen, hauptsächlich aus dem Alten Testament, damit. Die Predigt *Expergiscimini hodie anime devote* gehört zur sogenannten erneuerten Theologie und zur breiten Strömung der *devotio moderna*.

BIBLIOGRAFIA

Źródła i ich opracowania

Bernard z Clairvaux, *In feria IV Hebdomadae Sanctae sermo*, PL 183, 263–270.

Borzyszkowski M., *Jana z Kwidzyna (†1417): kazanie synodalne „Expergiscimini hodie...”* *wyłoszone w Pradze po 1384 r.*, „Studia Warmińskie” 6(1969), s. 509–522.

Henry Totting of Oyta, *Three Sermons of Late Medieval Intellectual. De passione Domini, De assumptione beate Virginis Marie, De nativitate Iohannis Baptiste*, red. J. Odstričilik, R. Burgazzi, F. Battista, Frankfurt am Main 2016.

Jan z Kwidzyna, *Wykład Symbolu Apostolskiego Expositio Symboli Apostolorum*, oprac. J. Wojtkowski, M. Borzyszkowski i in., Olsztyn 2023.

- Jan Tauler. *Kazania*, vol. I–II, oprac. W. Szymona, Poznań 2016.
- Jan van Ruusbroec, *Dziela*, t. I, oprac. M. Lew-Dylewski, Kraków 2000.
- Mateusz z Krakowa, *O praktykach Kurii Rzymskiej*, oprac. W. Seńko, Biblioteka Filozofów 45, Warszawa 2010.
- Mateusz z Krakowa, *O praktykach Kurii Rzymskiej oraz dwa kazania synodalne O naprawie obyczajów kleru*, oprac. W. Seńko, Warszawa 1970.
- Pražské synody a koncily předhusitské doby*, oprac. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002.

Pozostała literatura

- Bielak W., *Devotio moderna w polskich traktatach duszpasterskich powstałych do połowy XV wieku*, Lublin 2002.
- Biezen van A., *Zur Spiritualität von Windesheim*, w: *Studien zur Devotio Moderna*, red. K. Egger, W. Lourdaux, A. van Biezen, Bonn 1988, s. 26–32.
- Böhl M., Reinhard W., Walter P., *Hermeneutik. Die Geschichte der abendländischen Textauslegung von der Antike bis zu Gegenwart*, Wien 2013.
- Borzyszkowski M., *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417)*, cz. 1, „*Studia Warmińskie*” 5(1968), s. 111–199.
- Burgazzi R., *Meditating on Passion: The Sermon Erit vita tua quasi pendens ante te (Deut 28,66)*, w: Henry Totting of Oyta, *Three Sermons of Late Medieval Intellectual. De passione Domini, De assumptione beat Virginis Marie, De nativitate Iohannis Baptiste*, red. J. Odstrčilik, R. Burgazzi, F. Battista, Frankfurt am Main 2016, s. 23–74.
- Dijk de van M., *Performing the Fathers in the Devotio Moderna*, w: *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350–1580)*, vol. 2, red. E. Dick, I. Kwiatkowski, Münster 2013, s. 227–244.
- Dinzelbacher P., *Bernhard von Clairvaux. Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*, Darmstadt 2012.
- Dobrowolski P.T., *Fides ex auditu: uwagi o funkcji kazania w późnym średniowieczu*, „*Przegląd historyczny*” 81/1–2(1990), s. 27–58.
- Doležalová L., *Late Medieval Religious Literature*, w: Henry Totting of Oyta, *Three Sermons of Late Medieval Intellectual. De passione Domini, De assumptione beate Virginis Marie, De nativitate Iohannis Baptiste*, red. J. Odstrčilik, R. Burgazzi, F. Battista, Frankfurt am Main 2016, s. 9–13.
- Dygo M., *Mulier fortis. Studia nad „Prologiem” w „Vita Dorotheae Montoviensis” Jana z Kwidzyna*, Warszawa 2023.
- Grzybowska L., *Inventio i argumentatio w średniowiecznym tzw. kazaniu uczonym – na przykładzie kazania „De sancto Michaele” Jakuba z Paradyża*, w: *Studia Rhetorica*, red. M. Choptiany, W. Ryczek, Kraków 2011, s. 55–66.
- Hipler F., *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, „*Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*” 3(1864–1866), s. 166–299.
- Hledíková Z., *Synody pražských biskupů*, w: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 13–23.
- Höffler C., *Concilia pragensia*, Prag 1862.
- Hörner P., *Dorothea von Montau. Überlieferung – Interpretation Dorothea und osteuropäische Mystik*, Information und Interpretation 7, Frankfurt a. Main 1993.
- Karczewski M., *Biblijna symbolika orla we „Wprowadzeniu” do „Żywota Doroty z Mątów” mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Vivat Pomesania! Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof.*

- dr. hab. J. Wiśniewskiemu Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie kapłaństwa i 65-lecie urodzin, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 265–281.
- Karczewski M., *Biblical Argumentation in a Synodal Sermon Expergiscimini hodie anime devote by Johannes Marienwerder*, „Biblica et Patristica Thorunensia” 17/4(2024), s. 425–444.
- Karczewski M., *Biblical Sources of Ecclesiology in „Expositio Symboli Apostolorum” by Johannes Marienwerder*, „Studia Warmińskie” 59(2022), s. 245–257.
- Karczewski M., *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w „Expositio Symboli Apostolorum” Jana z Kwidzyna*, „Biblica et Patristica Thorunensia” 14(2021), s. 287–304.
- Karczewski M., *Polemika przeciw waldensom w „Expositio Symboli Apostolorum” Jana z Kwidzyna*, „Studia Warmińskie” 61(2024), s. 221–242.
- Karczewski M., *Sacrament of Eucharist according to „Expositio Symboli Apostolorum” by Johannes Marienwerder*, „Forum Teologiczne” 24(2023), s. 25–41.
- Knapp F.P., *Grundlagen der europäischen Literatur des Mittelalters. Eine sozial-, kultur-, ideen- und formgeschichtliche Einführung*, Graz 2011.
- Kranz G., *Thomas von Kempen. Der stille Reformator vom Niederrhein*, Moers 1993.
- Krzyżaniakowa J., *Henryk Totting z Oyty i jego prasy uczeniowie*, „Roczniki Historyczne” 61(1995), s. 87–109.
- Krzyżaniakowa J., *Mateusz z Krakowa. Działalność z Pradze w latach 1355–1394*, „Roczniki Historyczne” 29(1963), s. 9–57.
- Lahey S.E., *Matěj of Janov: Corpus Mysticum, Communionem, and the Lost Treatise of His Regulae*, „Religions” 9/16(2018), s. 1–21.
- Lourdaux W., *Zur Devotio Moderna*, w: *Studien zur Devotio Moderna*, red. K. Egger, W. Lourdaux, A. van Biezen, Bonn 1988, s. 3–25.
- McGinn B., *Die Mystik im Abendland*, t. 4: *Fülle: Die Mystik im mittelalterlichen Deutschland (1300–1500)*, Freiburg 2008.
- Michalik A., *Charakterystyczne cechy egzegezy Pisma Świętego św. Tomasza z Akwinu*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 37/1–2(2018), s. 167–191.
- Monnet P., *Karl IV. Der europäische Kaiser*, Darmstadt 2021.
- Olszewski M., *Teoria czterech sensów tekstu biblijnego w I kwestii „Summy Teologii” Tomasza z Akwinu*, „Principia” 13–14(1995), s. 39–54.
- Patschovsky A., *Bludiště pravé víry. Sektáři, kaciři a reformátoři ve středověkých Čechách*, Praha 2018.
- Piechocka-Kłós M., *References to St. Augustine in „Expositio Symboli Apostolorum” by Jan of Kwidzyn*, „Studia Warmińskie” 59(2022), s. 375–389.
- Polc J.V., *Pražské koncily a synody doby arcibiskupů Jana Očko z Vlašimě a Jana z Jenštejna 1365–1395*, w: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 33–51.
- Popowski P., *Badania Witolda Rubczyńskiego nad Mateuszem z Krakowa*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filozofia” 7(2010), s. 67–92.
- Roest B., *Die Devotio Moderna als Medium und Element. Abschlussbemerkungen über Arten der Annäherung an ein historisches Phänomen*, w: *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350–1580)*, red. I. Kwiatkowski, J. Engelbrecht, t. II, Münster 2013, s. 245–262.
- Rozsak P., *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, „Teologia w Polsce” 12/2(2018), s. 71–84.
- Rozsak P., Vijgen J., *Reading Sacred Scripture with Thomas Aquinas. Hermeneutical Tools, Theological Questiones And New Perspectives*, Brepols 2015.

- Schönberger R., *Johannes Marienwerder*, w: *Alcuin – Infothek der Scholastik-Universität Regensburg* [on-line], http://www.alcuin.de/print_preview.php?id=1252 (dostęp: 1.10.2025).
- Seńko W., *Wstęp*, w: Mateusz z Krakowa, *O praktykach Kurii Rzymskiej*, oprac. W. Seńko, Biblioteka Filozofów 45, Warszawa 2010, s. 7–57.
- Truhlar J., *Catalogus codicum manuscriptorum latinorum, qui in c.r. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, t. I–II, Pragae 1905–1906.
- Wehrli-Johns M., *Bildexegese und Sprachreflexion im Dienste der Kirchenreform. Predigten zum Fest Mariä Heimsuchung aus den Umfeld des Prager Reformkreises und der dominikanischen Frühobservanz*, w: *Die Predigt im Mittelalter zwischen Mündlichkeit, Bildlichkeit und Schriftlichkeit*, red. R. Schulz, Zürich 2010, s. 109–118.
- Wójcik-Zega D., Zega W., *Bartłomiej z Jasła i „czeska devotio moderna” w Krakowie. Kazanie „Hoc epulum comedas” na Wielki Czwartek*, „Przegląd Tomistyczny” 24(2018), s. 135–190.
- Zelený R., *Pražské koncily a synody doby arcybiskupa Arnošta z Pardubic 1343–1363*, w: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, red. J.V. Polc, Z. Hledíková, Praha 2002, s. 25–29.
- Zieliński J., *Alegoria a alegoreza – przyczynek do dyskusji o poprawności terminów stosowanych w badaniach nad alegorezą grecką, żydowską i wczesnochrześcijańską*, „Vox Patrum” 86(2023), s. 7–34.
- Żukowska K., *Intymna ścieżka. Późnośredniowieczna pobożność jako kontekst dla Reformacji*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 60/4(2017), s. 159–173.